

Євген Луців

БОЙОВЕ МИСТЕЦТВО ГУЦУЛІВ*

<...>

ГУЦУЛЬСЬКІ “НЕПРÓСТІ”**

Микола Коцюбинський у листі до Максима Горького, розповідаючи про своє перебування на Гуцульщині, зазначав: “Глибокий язичник – гуцул все своє життя до смерті проводить у боротьбі зі злими духами, що населяють ліси, гори і води”. Однак ще Іван Вагилевич, а згодом й інші дослідники зауважили, що цей світ духів в уяві гуцулів дуже земний і має тісний зв’язок із реальним світом.

За гуцульськими міркуваннями, природа обдарована таємничими, чародійними силами, які незбагненні для людського розуму, які можуть мати і позитивний, і негативний впливи на долю, поведінку та здоров’я людини; а також можуть впливати на її духовний стан, переносити в інший світ, навіть міняти моральні пріоритети у характері.

Ця віра частково спирається на реальні сили природи, зокрема, її лікувальні властивості, а тому серед гуцулів дуже поширене травництво, в якому часто застосовують чародійство, ворожбу, замовляння. З їхньою допомогою людина лікує хвороби, викликає бажані почуття чи надприродні сили (здатність передбачати події – ясновидючість). В уяві гуцулів природа розпоряджається не тільки звичними для людського розуму силами, але також і надприродними силами, що їх людині не вистачає¹.

Роль посередників між видимим і уявним світом, між звичайними людьми і духами виконують, згідно з гуцульськими віруваннями, особи, що їх називають “непрустими”, або “земними богами”. До них відносили знахарів, примівників, баїльників і баїлів, ворожбитів і віщунів.

Головною сферою діяльності гуцульського знахаря було лікування, здебільшого зіллям, людей і тварин. Якщо знахар не допоміг, зверталися до примівника, який допомагав переважно словом (примівки, замовляння і магичні дії). Отже, примівник у гуцульській ієрархії “земних богів” вважався чимось вищим від знахаря.

Функції знахаря і примівника у західній частині Гуцульщини виконували “баїльники” і “баїлі”. Вважалося, що вони можуть допомогти в різних хворобах, “зняти вроки”, “замовити” людину чи тварину від гадюки. У деяких місцевостях Гуцульщини “баїльниками” називали також і “ворожбитів”, тобто тих, які вміли ворожити, розповідати про минуле чи віщувати майбутнє, і “віщунів”, “віжлунів”, які знали все наперед, усе бачили і навіть могли читати думки.

До розряду корисних для людей “непрустих” належали і “градівники”, “громові віщуні” – люди, що володіли здатністю відвертати град, зупиняти бурю чи “відводити” її в інше місце – на воду, в ліси. Вірування у градівників були розповсюдженими по всій Гуцульщині. І нині горяни старшого покоління розповідають про них як про реально існуючих, яких вони бачили, знали².

Усі ці гуцульські “непрусті” є носіями давніх знань язичницьких волхвів. Народна пам’ять донесла до нас згадку про брахманів-волхвів – в українській мові залишилися слова “врахман”, “рахман”. Це слово використовується в різноманітних приказках, звичаях, легендах. Центральне місце серед народних звичаїв посідає Рахманський Великдень. “Четвертої середи по святах великодніх обходять гуцули Рахманський Великдень. Того дня не йдуть в правді до церкви, але дома на знак свята здержуються від усякої роботи. Гуцули повістують, що рахмани – се чинці, справедливі руснаки; вони такої віри, як і ми. Вони живуть далеко на сході в монастирі, де ведуть богомільне жите...”³

Багато хто з сучасних людей, почувши слово “маг”, насторожується. Це спричинено тим, що в наш кризовий час популярним став вислів “чорна магія”. Відповідно слово “магія” здебільшого сприймається саме як “чорна магія”, тобто щось сатанинське. “Але так було не завжди, – пише Ігор Каганець у книзі «Пшениця без куколю». – Зокрема, у євангельські часи слово «магія» сприймалося в позитивному сенсі. Наприклад, в оповіданні про народження Ісуса Христа (так у І. Каганця. – Авт.) розповідається, що йому прийшли поклонятися маги зі сходу. При цьому самозрозумілим вважається, що це були люди мудрі, добрі і праведні, тому не було жодної необхідності уточнювати, якою магією вони займалися. Саме такими – праведними мудрецьями, світлими волхвами – вони увійшли в християнську традицію, яка завжди ставилася до них з великою пошаною”⁴.

* Луців Є. М. Бойове мистецтво гуцулів / Є. М. Луців. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 232 с. : С. 7–16, 44–49, 135–137, 164–166, 194–198.

** Правопис оригіналу збережено. – Ред.

¹ Ломацький М. З Гуцульщини.

² Гуцульщина. Збірник. – Київ, 1987. – С. 248.

³ Шухевич В. Гуцульщина. – Ч. 4. – Львів, 1994. – С. 243.

⁴ Каганець І. Пшениця без куколю. – Тернопіль: Мандрівець; Львів: Агенція релігійної інформації, 2006. – 560 с.: С. 43.

До речі, імена цих волхвів, які першими повідомили людей про народження Ісуса, дійшли до наших днів: Валтасар, Мельхіор і Каспар. І хоча вони були язичниками й ніколи не приймали християнського хрещення, їх не тільки проголосили святими, але й побудували на їхню честь собор у Кельні, в якому донині зберігаються моці цих язичників¹.

Справді, у дохристиянські часи у слов'ян і давніх українців культові відправи здійснювала духовна верства – волхви, жерці, а також відуни, віщуни, знахарі. Звичайно, всі ці назви стосуються людей із різними функціональними обов'язками. В українців кожне поселення мало свого волхва. Всіх очолював верховний волхв чи жрець, який був близьким до князя. Вірогідно, що всі важливі справи в князівстві вирішували на князівських радах, у яких брали участь найшанованіші волхви.

Функції духовної верстви були надзвичайно різноманітними, оскільки у всіх сферах народного життя користувалися порадами, допомогою волхвів, знахарів, чаклунів та інших. Жерці, які здійснювали обряди богослужіння й жертвоприношення, пильно стежили за тим, щоб вироблені впродовж століть ритуали виконували згідно з усіма правилами. Саме вони були розпорядниками на всіх обрядових іграх, богослужіннях, жертвоприношеннях, тризнах тощо. Волхви-астрономи визначали і встановлювали за зоряним небом терміни молінь, оранки, сівби та збирання врожаю. Були серед них і такі, які мали величезну магічну силу, завдяки якій могли впливати на погоду. Волхвів, які мали такий надприродний дар, у народі дуже цінували. Подекуди їх називали хмарогонителями, тобто тими, хто вмів за допомогою певних магічних ритуальних дій і заклинань викликати дощ або спиняти бурю.

Поруч із високими духовними провідниками завжди були і служителі нижчого рангу (ті, хто підтримував вогонь, доглядав за священними тваринами, збирав і зберігав пожертвовані дари, сповіщав народ про наближення свят і молінь, виготовляв різні ритуальні атрибути для святкових обрядів). Головна роль у здійсненні самих обрядів належала досвідченим служителям релігійних культів, які досконало знали давні закони й звичаї, вміли організувати гурт дійових осіб святкового чину. За дослідженнями українських учених, таку саму роль у народних обрядах Гуцульщини виконує Береза – провідник гурту колядників на Різдвяні свята².

“У волхвів було сильно розвинене ворожбитство, – пише митрополит Іларіон (І. Огієнко). – Воно було важливою складовою дохристиянської релігії. Ворожіння на своїх початках перше було скероване для узнешкідливлення ворога, звідки і його назва: ворожити, ворожий, ворожіння та ін. Найпершим ворогом була зла сила, диявол, звідси й він враг. Його силу також можна заворожити. Способів ворожіння й потреб їх безконечне число, а особливо багато їх на хворобу, бо їх насилає ворог чи враг... Слово, належно й своєчасно сказане, має велику чудодійну силу: воно лікує, приносить добро (“благословення”), або, навпаки, сильно шкодить. Зле слово, сказане відповідного часу ворожбитом, конче збудеться, як може збутися й слово добре. Такі слова власне й знають ворожити, чому можуть легко людину лікувати, або, навпаки, насилати їй хворобу. Віра в чудодійну силу слова в наших предків була дуже велика, чому було й велике поважання волхвів, ворожбитів та ін.”³

Однак після хрещення Русі-України князі розпочали гоніння на волхвів, знищували давні святилища. Проте хоча волхви і були загнані в підпілля, вони все одно користувалися в народі великим авторитетом. Саме волхви стають керівниками народних повстань проти князівської сваволі, які розгорталися під релігійними й соціальними гаслами.

Навіть на початку ХХ ст. Церква забороняла ритуальний гуцульський танець – “плас” – разом з обрядом коляди та іншими “бісівськими ігрищами”, як залишки язичництва. У 1907 р. гуцулів пригнітила нова сумна вістка: церква заборонила їм справляти обряд колядування по-старосвітськи. Місцеві священики домагалися, щоб гуцули справляли коляду по-церковному, без музики, плясів, кругляків і сороміцьких коломиїок. Цей конфлікт мав політичне забарвлення. У той час Гуцульщина була твердинею радикального і січового руху, вістря якого було спрямоване проти “клерикальної реакції”. Петро Шекерик-Доників з цього приводу писав: “Господи, що то си за рейвах підніс, най Бог борони. Всі люди зачели говорити, що то попи хоче нашу давню віру скасувати. У нас така віра, що доки люди писанки пишут і доки колєдники ходе, то доти і наша руська віра буде на світі. В деяких селах люди цілком си сперли йти колядувати на церкву. Вони колядували після стародавнього звичаю на свіцькі цілі”.

Січовики організували власний обряд колядування за старосвітським звичаєм, відповідно до традиції, що дуже подобалася людям. Ці колядницькі табори називали “козацькими” або світськими. Народ любив їх і щедро обдаровував⁴.

І. Огієнко писав: “І з бігом часу волхви не виродилися, але переродилися, бо різного роду волхвування не зникло й тримається аж до нашого часу”.

На думку Громовиці Бердник, авторки книги “Знаки карпатської магії”, “додалися до мольфарства й загублені нашими предками знання та мудрість праслов'янських волхвів, котрі втікали від дружинників князя Володимира в гори, щоб там передавати з вуст у уста свою традицію, і друїдичні

¹ Бычков А. Энциклопедия языческих богов. – Москва, 2001. – С. 68.

² Історія релігії в Україні. – Т. 1. – Київ, 1996. – С. 147–150.

³ Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – С. 187–189.

⁴ Журнал “Гуцульщина”. – Торонто, 1989. – № 14. – С. 5.

знання природних законів, характерницькі звичаї та вміння, бо не одна запорізька родина втекла в Гуцульщину після того, як 1775 року було знищено Запорізьку Січ”.

Отже, неприступні Карпати стали прихистком для переслідуваних прихильників язичницької віри. Тому, можливо, від них і почав формуватися войовничий і прихильний до давньої віри характер гуцулів.

“І цей віщун, і другі, учили нас розуміти, що світом лагідно радять і, наче сяйвом зірок, порядкують і навчають святі післанці, знаряддя Бога, добрі господарі, – а не сила й дика міць, хоч й які вони могутні. Колись поклонялись люди цим громовим силам, ставали перед ними на коліна, падали ниць перед блискавкою і вважали її Богом. Але вони, наші батьки, що їх просвітило небо, навчили нас ще перед віками, щоби ми не поклонялися дикій силі та владі. І це – святий закон нашої Верховини, прабатьківський закон”¹.

М. Ломацький писав: “Гуцул здержав у себе нашу старовину, наші давні звичаї і обряди, пересудизабобони, ба й вірування, і магичні практики. Хоч був щирим християнином і глибоко релігійною людиною, то все ж таки, відмовляючи молитву, звертався до «сонечка – Божого очечка», вірив у різні добрі й погані духи, бо цю віру внаслідив по прадідах. Від них перейняв легенди, перекази й співанки... А що найважливіше, не мав гуцул рабської душі. Захováвав предківські чесноти: свободолюбність, мужність, відвагу, войовничість, безбоязність і лицарськість”².

ТВОРЦІ ОПРИШКІВСТВА

На прямий зв’язок опришків із віщунами (нащадками волхвів) вказує Ганс Цбінден, який у 1933 р. подорожував Карпатами: “Останні опришки вимерли щойно перед кількома роками. Дивним контрастом до них, хоча впливом цього самого душевного підложжя, є віщуни, ясновидці, мудреці. Вони свого роду лікарі і чарівники гуцулів, теж зникли вже перед кількома роками. Деколи бували вони сліпі і знали таємну науку про різні дивні сили, що дримають у землі й водах, у деревах, камінні і мінералах... Передовсім були вони сторожами релігійних традицій, були духовниками народу, що ще й сьогодні відзначається глибокою побожністю, хоча також держиться яскравих забобонів і найрізномірніших заклинань. Зберігаючи старі традиції, стралися ці ясновидці й провідники вкорінити в народі рівночасно дух миру, любові та боролися проти грубих сил, що походять від деяких поганських богів, а також від людей. Сьогодні на самотніх полонинах нема вже більше віщунів. Але пам’ять про них ще свіжа й жива. Із глибоким острахом і повагою зберігає народ у своїм серці слова та оповідання й перекази про їх життя”³.

Станіслав Вінценз у 1936 р. у книжці “У високій полонині” писав, що “про славетних чаклунів, таких, що стали віщунами, те лише відомо, що довго мандрували пушаниками по заклятих коморах. Поміж ними є добрі, святі люди, але є також – чортові слуги. Іншим є віщун, що знає будучину, що може одним поглядом зцілити людину, а іншим – мольфар, котрий самою думкою насилає муки та смерть... Той, хто знає заклинання, може відразу послати «оберти», завернути назад наслані чари, і з такою силою, що тому, хто наслав, жили тріскаються”⁴.

Наприклад, саме таким був Танасій Дарадуда з Голошини. “Всі гори його знають, поважають, але й бояться. Він може людям багато добра зробити, але й не мало лиха накоїти може... Може легко розігнати градові хмари, але може й теж легко викликати з того озера під Говерлою, Бербенешті градову тучу, може прогнати з полонини всяку заразу з-поміж маржини, але й може заразу наслати... Він лікує і людей, і маржину, він і великий ворожбит – знає, що було і що буде... Великий і все-сильний отой Танасій Дарадуда з Голошини. І до нього попав Олекса Довбуш... До нього приходять же люди з усіх сторін – і з галицького, і з буковинського «боку». З різними болями і хворобами й з усякими потребами приходять люди до Дарадуди – і всім їм він допомагає, лікує, раду дає – та ще їм... будучність ворожить. Він наперед усе знає”⁵.

Щодо походження назви “опришок” єдиної думки немає. С. Лінде пов’язує це слово з російським “опрочник”, що означає “приватна людина”. А. Петрушевич шукає його етимологію у словах “опріч”, “опрічний” – мовляв, опришки були вигнанцями, які пішли геть зі своєї батьківщини. Б. Барвінський виводить цю назву від румунського слова “опрессор” (“забороняю”). На думку професора В. Грабовецького, назва “опришок” походить від латинського слова “опрессор”, що означає “порушник”, “знищувач” (шляхти). Також він вважає, що “опришківство сформувалося в Карпатах на початку XVI ст., хоча його початки можуть сягати давнішого періоду”.

С. Пушик вважає, що походження слова “опришок” варто шукати в дохристиянській добі. Це могли бути воїни, приписані до храму Перуна. У балтійських слов’ян, наприклад, до храму Світовита було офіровано триста воїнів, які здобували воєнні трофеї і для храму свого Бога.

¹ Подорж в Українські Карпати. Збірник. Ганс Цбінден. – Львів, 1993. – С. 244-245.

² Журнал “Гуцульщина”. – Торонто, 1999. – № 56. – С. 21.

³ Подорж в Українські Карпати. – Львів, 1993. – С. 240.

⁴ Плай. Книга про Гуцульщину. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 187.

⁵ Ломацький М. З Гуцульщини. – С. 62-63.

Ймовірно, що перші опришки Карпат теж охороняли храми. Майже кожне скельне святилище в горах – це ціла твердиня, що знаходиться в такому місці, де своєрідний мікроклімат, де затишок, де унікальна рослинність, вода, тощо. Одне з таких – Прокуравське святилище, що на Косівщині, яке ще називають Довбушевою печерою. Крім печери, захищеного входу, земляного барака, є ще на березі річки за 40 метрів від храму три-чотири бункери, де сиділи давні охоронці святині наших предків, яких теж могли називати опришками Бужа (Перуна), що в християнську добу стали опришками Довбуша.

При цьому святилищі жив і ворожбит. Очевидно, що ця традиція передавалася з покоління в покоління й дійшла до наших днів у особі розумного знахаря діда Гоя (Ватаманюка), від якого С. Пушику вдалося записати чимало цінного фольклорного матеріалу. Дід Гой мешкав у Шешорах, а Прокуравське скельне святилище розміщене на межі між Прокуравою і Шешорами.

Про печери Довбуша й про інші так звані “Довбушеві місця” збереглося чимало легенд і переказів, у яких найчастіше розповідається про незліченні скарби. Опришки мали скарби, але не так багато. Річ у тому, що в дохристиянських храмах завжди була скарбниця. Не виключено, що волхви перевезли скарби в далекі гори, коли почався наступ християн на прокуравсько-шешорське святилище. Чорногора була праукраїнським Олімпом, і тут досі гору Гутин-Томнатик називають “поганим місцем”¹.

Г. Хоткевич писав: “Чорногора... Всякий гуцул знає її бодай з назвиська. До неї тоскує кожне гуцульське серце, і побувати далекому гуцулові на Чорногорі – це однаково як правовірному в Мецці. До неї звертаються гуцульські очі, коли її видно на обрії, й контури її знає кожний хлопець, хоч би він жив і коло бойків”².

Недаремно останнім проханням Довбуша, як співається в пісні, було:

*А ти, Йване Сандогірський,
Беріть мене по-легінськи,
Беріть мене на топори,
Несіть мене в Чорні гори,
В Чорні гори, під ті скали,
Під ті скали занесіть мньи,
У комори загребіть мньи,
Най ся ляхи не збиткують,
Моє тіло не шматують.*

Або ще:

*Чорногора, наша мати,
Там нам всім є примешкати,
Чорногора справедлива,
Чорна жінка є зрадлива³.*

“Довбуш, маючи майстрів-каменярів поміж своїм товариством, – читаємо у книжці «На високій полонині», – радився з ними, як би то на Синицях збудувати великий собор кафедральний – церкву розкішну, щоб була до половини глибоко в скелі захована, а від половини аби високо піднімалася над скелею. Бо, казали про Синиці, що є звідти хвіртка й вихід на той світ, у рай. Отож Довбуш снував плани про храм, куди людина б могла прийти перед смертю й відразу потрапити до неба”.

Хоча собор Довбуш тут і не звів, але кажуть, що у печері він спорудив церкву-каплицю, в якій навіть відправляв для своїх лигенив службу, коли вони цього потребували, а до села боялися йти. З тих часів Довбушанку частіше називають Довбушевими церквами⁴.

На південний захід від села Княгиничі біля Кам’янця знаходилося урочище, де була печера Вівтар. Увагу привертають штучно вибиті у камені двері. Печера засипана камінням, а колись, за переказами, у ній могло поміщатися понад десяток людей. Місцеві жителі наприкінці ХІХ ст. переказували, що в печері жив розбійник Волос, або Волох, а за іншими даними – Олекса Довбуш. Сюди до нього збиралися побратими на нараду і молилися, від чого нібито пішла назва “Вівтар”.

І. Вагилевич, подорожуючи в 1843 р. Карпатами, писав, що біля Дрогобича “донині існує святиня богів з постатями людей і звірят, де ще довго після прийняття християнства прихильники старих богів разом зі своїми жерцями приходили тут віддавати їм честь. І народ згадує про предвічні золоті престоли, чаші, птиці і коні, і що там ходили чорнокнижники (так називали церковники волхвів. – Авт.). Про це підтверджують також знахідки в печерах костей, залишків зброї, черепів, грошей тощо. Зрештою, можна не сумніватися, що урицькі берди, розміщені у так недоступнім місці серед гір і вікових лісів, були надійним захистом люду під час нападів численних ворогів: татар, турків, волохів, а також – для опришків, які тут збиралися перед своїми походами, а після них складали відібрані гроші або ж окремо ховались перед погонею смоляків”⁵.

¹ Пушик С. Храм Громовержця // Газета “Галичина”. – Івано-Франківськ.

² Хоткевич Г. Олекса Довбуш. – Київ, 1990. – С. 118.

³ Грабовецький В. Ой під гай зелененький. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 31.

⁴ Городенко М. За крок від хвіртки на той світ // Тижневик Галичини, 1998. – 19. 11.

⁵ Подорож в Українські Карпати. – Львів, 1993. – С. 113.

Михайло Клапчук, спираючись на праці арабського вченого Аль-Масуді (X ст.), доводив, що на Страгорі (село Лоева Надвірнянського району) знаходилася одна з трьох найбільших язичницьких святинь слов'ян, культовий центр, свого роду слов'янський пантеон. Це підтверджує і те, що 70 % топонімічних назв Делятинщини походять від імен язичницьких Богів.

Гірська природа Карпат із її крутими вершинами, лісовими хащами, дебрями, оголеними скелями налаштувала людину на сприйняття довкілля в незвичайному забарвленні, на міфологізацію деяких об'єктів природи і явищ. Відображенням такого сприйняття є наявність у регіональній топонімічній прозі сюжетів про велетнів, які нібито заселяли гори в далекому минулому.

Як свідчать джерела, легенди про велетнів побутують по всій території Українських Карпат майже без суттєвих відмінностей. Їм притаманні такі мотиви: проживання велетнів на вершинах гір, перекидання між собою на значну відстань кам'яних брил, палиць, сокир¹.

Ці легенди Т. Каляндрук вважає відгомонам прадавніх українських священних міфів і вірувань. І люди, які були носіями цих вірувань, також називали себе велетами. Саме українське слово “велет” має давнє коріння: у прадавній мові арійців – санскриті – “валіта” означає “силач”, “богатир”².

У гуцулів збереглися легенди про похід велетнів у незвідані землі: вони зробили дараби (плоти) і поплили ними по Дунаю, Тисі до далекого моря. Згодом їх частина знову повернулася в гори, тут також похований їхній вождь. Цей міф розповідає про прадавні мандрівки арійських племен за далекі моря, коли вони засновували арійські держави в Індії, Середземномор'ї та Європі, але завжди пам'ятали про свою Батьківщину. Недаремно ж у Карпатах існував Велецький перевал, через який проходив стародавній Велетський шлях³.

Те, що велети походять із нашої землі, підтверджують і давні легенди про давньослов'янські святилища в селі Уричі, що їх Іван Вагилевич приписував легендарному цареві Велету. Омелян Партицький пов'язував урицькі берди з діяльністю гетсько-фракійської касті жерців, котрих він називає бесаами (від них походить назва “Бескид”, а також “Бессарабія”)⁴.

В уяві українців, як і всіх слов'ян, Карпати споконвіку були святими горами. Тут у важкодоступних місцях розташовувалися головні святині наших предків, у яких мешкали їхні жерці – волхви. Арабський історик Аль-Масуді подає опис слов'янської святині в горах. Він писав, що цю святиню побудував на Чорній горі один із слов'янських князів. Її оточували чудові, різні на смак і за кольором, води, що були відомими завдяки своїм лікувальним властивостям. У святині знаходився ідол, під одною ногою якого розташовувалися зображення мурах, а під другою ногою – зображення воронів.⁵

Численні сліди Крішні, одного з найголовніших божеств індуїстського пантеону, в Україні на різних рівнях спонукають придивитися і до найвищої вершини Карпат – Говерли. На думку С. Наливайка, відомого дослідника давньоарійської мови – санскриту, – ця назва напрочуд близька до назви священної індійської гори Говардгана, Говарда – “та, що примножує корів, худобу”, на цій горі проходили поклоніння Крішні. Цілоком можливо, що між ними існує спорідненість і не лише функціональна. Обидві гори мають ореол святості, що вимагає значно глибшого пояснення, а не лише констатації, що обидві гори просто високі. Варто зазначити, що гора Говерла розташована на Чорногірському хребті, а в санскритській мові Крішна – чорний, темний. Це може підтвердити припущення про зв'язок назв гір з Чорнобогом – Крішною⁶.

Отже, в розповідях про велетів, імовірно, йдеться про мешканців священних гір – волхвів, які мали надприродні здібності й були “велетами духу”. Як зазначає Т. Каляндрук, вислів “велет духу” означає “герой, людина надзвичайних здібностей, яка силою свого духу творить великі діла, неможливі для інших”. В Україні і дотепер на героїв кажуть “велет духу”⁷.

<...>

ХОЛОДНА ЗБРОЯ ГУЦУЛІВ

До 1848 р. кожен із гуцулів мав доволі зброї, аж доки розпорядженням австрійської влади її не вилучено. “Нині ж, – цитуємо С. Витвицького, – гуцулові зі всієї зброї залишилися лише сокира і топірець. Правда, спритність у володінні ними, сама сміливість горян робить їх і надалі грізними для супротивників. Я був свідком, як з віддалі 15 кроків посперечавшись, гуцул кидав у пень сокири. З вісімнадцяти разів він промахнувся лише двічі”.

Ю. Федькович в оповіданні “Максим Чудатий” розповідає про гуцула, який “як тобі верже, бувало, угорським своїм топірцем, то на п'ятдесят кроків вовкові голова розскочиться надвоє, неначе гниле яблуко”⁸.

¹ Сокіл В. Писана Керниця. – Львів, 1994. – С. 10.

² Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників. – Львів, 2006. – С. 221.

³ Там само. – С. 227.

⁴ Там само. – С. 227.

⁵ Страгора. Книга про Надвірнянщину. – Львів, 1994. – С. 13-14.

⁶ Наливайко С. Індодарійські тасмніці України. – Київ, 2004. – С. 329.

⁷ Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників. – Львів, 2006. – С. 229.

⁸ Журнал “Гуцульщина”. – Торонто, 1987. – № 10. – С. 20.

У 1902 році в Жаб'ю стався трагічний випадок: під час суперечки на весіллі один підпилий легінь вдарив барткою (топірцем) свого супротивника і поранив його смертельно. Тоді жаб'ївська рада гмінна видала безглузду постанову, якою заборонили гуцулам носити бартки. “Паничі” (жандарми) ходили по хатах і забирали людям бартки. На Різдво колядники мусили виступати з палицями замість барток, чим зіпсували людям всю радість від коляди. “Гуцул без бартки, – говорили, – то так, як жовнір без кріса (гвинтівки)”.

Ганс Цбінден писав: “Топір – це вірний товариш гуцула ще й сьогодні. Бо як же часто після безнастанних страшних бур загороджені тут стежки поваленими пнями, як часто позривані тут кладки, які треба в поспіху наново змайструвати. Топір – це рід універсального інструменту, яким гуцули незвичайно вміють орудувати”¹.

“Верховинці ніколи не ходять до лісу без сокир, – пише І. Ольбрахт у романі «Микола Шугай, розбійник». – Інколи треба вбити її в стовбур і триматися за неї, щоб легше стрибнути з каменя на камінь. Іншим разом треба просікти собі дорогу крізь гілля завалених дерев чи нарубати дровець до вогню, або влаштувати над головою дашок від дощу і ранньої роси; сокира – це зброя, пожива, це все”.

Б. Гакет у своїх враженнях від подорожі Гуцульщиною у 1794 р. писав: “Покутянин, як і інші гояри, не ходить ніколи без сокири, яка є така гостра, що можна нею перетяти кожну дрібничку. Цю міцну зброю держить він завжди при собі: під час снання, в церкві і на танцях. Словом, він готов у кожній хвилі зранити нею смертельно свого противника”².

Г. Хоткевич теж відзначав вправність гуцулів із сокирою: “Сокира грає й співає у нього в руках. Він усе робить нею, мовби то була третя рука. Впаде тріска у воду – ловить її сокирою; треба посунути бервено – робить це сокирою. А коли кінчає роботу, – як зручно перекидає свою сталенку на згиб лівої руки; у нього кожна частина тіла для сокири пристосована”³.

Важливість цього виду зброї для гуцулів підкреслює і народна пісня:

*Коби мені топір-топір
та кована бляшка,
не боюся я ні німця,
ані того ляска.*

А в загадці говориться: “Ніс із заліза, а рука дерев'яна, кому він поклониться, той відразу в'яне”.

Перекази розповідають, що серед опришків було чимало ремісників, які самі робили “ножі та такі бартки сталеві, що ними можна було каміння тесати, от як ми тепер дерево тешемо. А Іван Рахівський мав крицяну бартку, що нею міг рубати і залізо, як папір”⁴.

О. Мандзяк у книзі “Бойові традиції аріїв” подає цікаву розповідь про майстерне володіння гуцулів барткою: “Наприкінці 1970-х років мій буковинський знайомий Олексій, бажаючи придбати справжню, а не декоративну гуцульську бартку, потрапив якось в одне з сіл Вишницького району Чернівецької області. Там він познайомився з підстаркуватим дядечком, який зберігав бартки свого прадіда, діда і батька, а також і топірці власного виробництва. Так-от цей дядечко продемонстрував найвищу майстерність у володінні барткою – дуже високо підкидав її і потім легко ловив біля землі, кидав її у повітря так, щоб вона впала на певне місце. Приміром, на прохання Олексія, щоб топірець упав на відстані чотирьох кроків від кидка, гуцул кинув свою зброю догори, відійшов, поки вона випувала в повітрі належну їй траєкторію, на чотири кроки, і вона «впала з неба» просто йому в руку. Точно витримати дистанцію у вісім кроків для нього не становило ніяких труднощів. Окрім того, цей гуцул (нагадаю – у доволі статечних літах) умів, спіймавши топірець, з льоту метнути його в якусь ціль, приміром, у дерево. Ба навіть більше, – підкидаючи одну за одною дві бартки, він ловив їх правою і лівою рукою і з льоту кидав, глибоко заганяючи лезами в стовбур”.

Зауважимо також, що топірець завдяки довгому руков'ю можна влучно метнути на доволі велику відстань – до 50 метрів. У гуцулів особливо цінувалося вміння несподівано метати топірець “зісподу”, тобто, коли гуцул стоїть спершись на обух (адже топірець зазвичай використовувався як подорожній ціпок), він може одним невловимим рухом руки підкинути його і, перехопивши за низ рукояті, блискучо попасти в ціль⁵.

Водночас топірець, або ж бартка, – це не тільки зброя опришків, це символ боротьби гуцулів за волю:

*Подивлюся на опришка – то фаний молодець:
В одній руці пістоль держить, а в другій – топорець.
Ой на горі дві смереки, на Рибниці кладка.
Скупалася в панській крові опришківська бартка⁶.*

¹ Мандрівки в Українські Карпати. – Львів, 1993.

² Журнал “Гуцульщина”. – Торонто, 1985. – № 1. – С. 17.

³ Журнал “Гуцульщина”. – Торонто, 1995. – № 40. – С. 4.

⁴ Калинова сопілка. – Київ, 1989. – С. 393.

⁵ Т. Каляндрук. Таємниці українських бойових мистецтв. – С. 213.

⁶ Ходили опришки. – С. 14.

Цікаво, що в присілку Клифа біля Космача академік В. Грабовецький знайшов топір Олекси Довбуша. Ленінградська лабораторія провела аналіз на структуру і вік металу й довела, що топірець зроблений у XVIII столітті. Ця безцінна реліквія нині є окрасою музею О. Довбуша в Івано-Франківську.

Були у гуцулів і келефи – рід старовинної зброї в римлян і запорожців, який використовували для розбиття панцирів. Але тут вони були у зменшеній формі як паличка. Проте залишалися небезпечною¹.

Вміло гуцули метали також ножем і камінням. Так, опришок Метач “спритний був дуже – чи каменем, чи ножем міг з відстані убити гайдука, що, як вірний пес, стеріг сон свого хазяїна. Пострілом розбудив би пана – а так опришки без зайвого шуму пробіралися у графську спочивальню і знімали зі стіни шаблі, гаківниці та пістолі. Та ось за те, що той опришок влучно метав камінь чи ніж, його й прозвали Метачем”².

А ще карпатські опришки славилися тим, що палицями, топірцями, келефами відбивали кинуті в них камені, ножі, сокири, а також перехоплювали їх у повітрі і, кинувши назад, забивали ворога його ж зброєю³. Навіть шляхта була вражена мужністю, хоробрістю і вмінням гуцулів-опришків володіти зброєю⁴.

ОПРИШКІВСЬКІ “ПУШКИ”

Стрільний порох був відомий у Китаї ще кількасот років до н. е. З Азії він потрапив до Європи. Візантіїці у боротьбі з нашими князями вживали “ясного вогню” й уміли з віддалі підпалювати кораблі на морі. “Живий вогонь” знали і степовики, особливо татари лякали ним чужі війська. Але про приладдя, яким кидали той “вогонь”, відомостей не маємо.

На думку авторів “Історії українського війська”, порох і перші справжні пушки з’явилися у Західній Європі на початку XVI століття. З Німеччини через Польщу нова зброя дісталася й до українських земель.

Однак Кирило Устиянович дійшов висновку, що верховинцям порох міг бути відомий раніше. Подорожуючи Карпатами в 1902 р., він записав на Сколівщині переказ про загибель у тій місцевості в 1015 р. князя Святослава. Про цю подію у Літописі Нестора читаємо: “Святополк же окаянный і злий убив Святослава, який утік, пославши за ним погоню в угорські гори”. У селі Гребенів у родині Пороховників із роду в рід з незапам’ятних часів передавалася розповідь про їхнього предка, який був у дружині Святослава і метав порохом вогонь із дула. Через те його називали “пороховником”. Він один залишився живий після того бою, в якому загинув Святослав, і замешкав у тій місцевості.

“Розваживши все те, – пише К. Устиянович, – я прийшов до заключення, що традиція Пороховників як щодо Святослава, так і дотично їхнього предка, спочиває на правді. Першу стверджують назви: «Святославіє» дане долині, а «Святославчик» – потокові; ще також згадка о відрубанню голови князя та й спряганню її в торбу, щоб виказатись перед Святополком, а другу – прізвище «пороховник» дане чоловікові, що стріляв з цівки, бо в нас, в Верховині, стрілець, а, властиво, мушкетер називається «пушкар», а рушниця – «пушка». Слів «пороховник, порохонья» верховинці не знають”⁵.

Отже, порох здавна міг бути відомий мешканцям Карпат, тому В. Шухевич у праці “Гуцульщина” писав: “Стрілецтво було давніше в гуцулів дуже розповсюджене. Сама природа гір приневолювала їх, з одного боку, шукати в стрілецтві охорони від ведмедів, рисів та вовків, а, з другого боку, давало воно їм змогу придбати собі легко добру поживу”.

“Велика кількість пушок, які, незважаючи на заборону, переховують гуцули ще дотепер, свідчить, що особливо давніше мусіло жити багато різного звіра в гуцульських горах. Пушки ті майже виключно виріб домашнього промислу.

Усі давніші пушки роблені на замок кременевий, відси і назва такої пушки: кріс (креси), або пушка кременева, – від кременя, який креше вогонь; новіші пушки називаються рушницями, або пушки капсєві.

Опріч кресів, мають гуцули премного кременевих і капсєвих pistols, також виробу власного; у них цівки часто мосяжні і ложка незвичайно гарно писані, як теж у так званих турецьких, які давніше приносили гуцули з собою, вертаючи з робіт із Молдавії і Туреччини. Pistols уживали гуцули давніше для окраси, закладаючи їх не раз по кілька за широкий ремінь; нині не вільно їм так прибиратися, але потайки перед жандармами стріляють з pistols і то лише порохом у часі церковних свят, при весіллях, в часі полонинського ходу і з іншої нагоди.

До ношення порошу служать порошниці. До кременевих пушок треба було двоякого порошу: дрібненького до підсіпки у комин і грубого у цівку до стріляння; на переховок дрібного порошу служив кубок, а рожок – на грубший порох. Закладаючи pistols за ремінь, перевішував гуцул і обі порошниці навхрест через плече”⁶.

¹ Журнал “Гуцулія”. – Чикаго, 1968. – № 1. – С. 18.

² Ходили опришки. – С. 301.

³ Мандзяк О. Бойові традиції аріїв. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 271 с.: С. 182.

⁴ Грабовецький В. Олекса Довбуш. – Львів, 1993.

⁵ Подорож в Українські Карпати. – С. 219.

⁶ Шухевич В. Гуцульщина. Ч. IV. – Верховина, 1999. – С. 205.

Пізніше австрійські та польські окупанти забороняли гуцулам тримати зброю. Жандарми часто робили обшуки в домішках гуцулів, шукаючи зброю, але гуцули дуже спритно і хитро вміли їх обманути. Коли жандармерія приходила і запитувала, чи гуцул має зброю, він відповідав, що має. Заводив жандарма до іншої кімнати і показував якусь стару драгунську рушницю, що не придатна ні до чого. Жандарм на тому і закінчував свій обшук. Гуцул ніколи йому не показував доброї рушниці, яку десь глибоко в дуплі чи ще в якомусь сховку тримав¹.

*Про озброєння опришків співається у народних піснях:
Є у мене топір, топір та й кована бляшка,
Як топірцем замахую – ні німця, ні ляхка.
Та як стрілю з револьвера, із того нового,
Ой із того, що м зробив – із дерев'яного.
Штири ножі і револьвер за поясом ношу,
Дують мені пани гроші, коли в них попрошу.*

В іншій пісні співається:

*Ой маю я топір острій та й дві порохівниці,
Та й не дамся в зуби ляхам живцем ізловити.*

Або в загадках: “Маленьке, кривеньке плюне пану в очі, пан із коня скочить”; “Маленьке, кругленьке, хоч якого пана з коня зсадить”.

Попри те, що серед опришків було чимало ремісників, які самі робили і кріси, й пістолі, зброю вони добували також у багачів під час нападів або іншим способом. Наприклад, зустрівши на полонині багатія Пазху, ватажок опришків Штола покарав його, а відтак відпустив на волю з умовою, що він доставить сім пар пістолів, сім рушниць, дві пари вовняних одягів, сім пар сірків і сто талярів.

Сам Довбуш носив рушницю, два пістолі, топір, рогатину і палаш. Інші опришки, як свідчив у 1739 р. чабан Жолоб, були озброєні так само, як і їхній проводир, за винятком палаша. У пізніші роки особливих змін в озброєнні побратимів Довбуша не відбувалось. Опришки Мирона Штоли теж були озброєні крісами, топірцями, пістолетами й ножами. Сам Штола за спиною носив рушницю, за поясом два пістолі і порохівниці з рога, в руках тримав сталевий топірець.

Опришки славилися як влучні стрільці з рушниць і пістолів. У піснях про них співається:

*Пушкар веде, помагає – нагороди хоче,
А я його нагороджу кулев межі очі.*

У виборі собі “стрівби” опришки були дуже вимогливими. “Розказують, що він (ватажок опришків Д. Марусяк. – Авт.), бувало, не ходив з будь-якою пушкою. Візьме, бувало, Дмитро Марусяків новий кріс та й наб'є, верже той кріс у воду. Відтак виходить і стріляє з нього. Та як випалить кріс, то добре. Бере той кріс собі. А як не випалить кріс, то Марусяків той кріс ломив на дрібні кавалки по камінню. То хитрий був Марусяків. Він хотів, аби його не зрадив кріс у важкім потрафунку. Він хотів бути на кожне безпечним”.² Розповідають, що опришківські “кріси і пістолі в оливі мачані, ніколи не замокають”³.

Разом із гуцульським топірцем, пістоль і кріс також були символами, на яких опришки складали свою присягу.

Тепер, знаючи, що гуцули – великі умільці з виготовлення вогнепальної зброї, гадаю, ми можемо повірити і в те, що вони могли виготовляти ще й гармати, як це описується в легенді про те, як опришок Пинта зруйнував Хустський замок. “Зібрав (Пинтя) військо із двохсот таких, як він, легіників, наказав змайструвати собі з в'язя дерев'яну гармату й затягти її в ковани залізні обручі, а ядра для неї робити з каменю”⁴.

<...>

ГУЦУЛИ В УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦЯХ

З вибухом Першої світової війни українські політичні партії та громадські організації створили Головну Українську Раду, яка представляла українців-галичан у відносинах з австрійським урядом. Головна Українська Рада перебрала в свої руки також організацію українського війська. Для цього встановлено Українську Бойову Управу під керівництвом К. Трильовського, яка 6 серпня 1914 р. видала разом із Головною Українською Радою (ГУР) заклик до українського народу зголошуватися в ряди Українських Січових Стрільців. Для набору добровольців покликано повітові та громадські комітети.

Заворушилася і молодь Гуцульщини, масово зголошуючись до служби в українському війську: “Коли ще котрий легінь не встиг був досі вписатися в члени Січово-стрілецького товариства, робив це негайно, щоб не було запізно, щоб не бути останнім.

¹ Журнал “Гуцулія”. – Чикаго, 1970. – № 2. – С. 30.

² Ходили опришки. – С. 240.

³ Смольський Г. Олекса Довбуш.

⁴ Легенди нашого краю. – Ужгород, 1972. – С. 73.

І вже старий батько-гуцул не давав в руки бартку й пістоля за черес, і не справляв його в дебри, у звори, щоб добре сховався перед «бранкою» до чужого війська. А тремкими руками благословив сина-легіня у щасливу путь.

А як місяць серпень 1914 р. кінчався, то не бистрі потоки, не гучні ріки неслися з гір. То стежечками, пляями, доріжками, нестримною повинню, сотнями-тисячами летіли гуцули-легіники на збірне місце в Косові.

Кожний убраний у щонайкраще, як на весілля, як на велике свято, з піснею на устах, з музикою радо йшов сповняти святий наказ. А за ним на конях їх старі «дєді». А на возах матері і сестри, підвозили клунки з харчами, з «лудинем» і йшли вирядити свій цвіт, свою надію на велике діло!¹

У цьому поході гуцулів супроводжувала пісня:

*Ой на Кути доріженька, на Кути, на Кути.
Бувай, мила, здоровенька, бо я йду в рекрути.
Бувай, мила, здоровенька, в щасливу годину,
Ми ідемо воювати за нашу Вкраїну...
Із Карпатів, з Чорногори та із Коломиї,
Ідуть Стрільці воювати за Львів і за Київ.
Ой підємо, пане брате, і в поле, й до ліса,
Бо ми Стрільці Січовії – до шаблі, до кріса².*

М. Ломацький зазначає: «Німці, які мали нагоду пізнати Гуцульщину й гуцулів, були ними захоплені й високо цінили, шанували й любили їх. Австрійський тоді капітан, а пізніше генерал Русс, який у роках 1914-1915 зі своєю військовою частиною перебував на Гуцульщині, не мав слів подиву для наших гуцулів, казав, що це найкраща частина українського народу й найбільші українські патріоти»³.

Організацією добровольців в УСС на Гуцульщині займалися адвокат М. Лагодинський з Делятина, сини Івана Франка Петро і Тарас, учителі з Косова І. Устиянович та О. Іванчук. До УСС найбільше зголосилося юнаків із Брустур, Річки, Яворова, Космача, Прокурави, Кобак, Краснолілля, Криворівні, Жаб'я, Березовів⁴.

Так, за даними газети «Громадський голос», в УСС 10,12 % січовиків були вихідцями з Косівського повіту. У першому полку УСС вихідці з Гуцульщини становили 9,33 %. Значну кількість добровольців становила молодь, вихована в національному дусі в лоні українських культурно-освітніх товариств, яка прагнула виконати свій громадянський та національний обов'язок. Молоді солдати були переконані, що «йдуть на війну за кращу долю свого народу, на святе діло».

Створені загони пере базувалися до окружного осередка УСС в Коломию, де відбувався вишкіл і прискіпливий відбір до військового підрозділу, більшість вояків якого були гуцулами.

Упродовж трьох тижнів, на 31 серпня 1914 р. до Стрия і Львова прибуло близько 30 тис. добровольців. Однак австрійський уряд побоювався створення окремого українського війська, яке могло в сприятливий момент повернути зброю проти Австрії, і дозволив сформуванню тільки окремих Легіон Українських Січових Стрільців чисельністю 2500 осіб. Ось як розцінили все те, що тоді відбувалося, очевидці (уринок зі спогадів В. Стефанишина, родом зі Станіславова): «В Стрию багато дечого знеохотило і мене, і прочих. Не дивниця такі порядки. До того ще у стрільці почали брати лиш «інтелігентів». А таку масу здорових хлопців, стільки буйних гуцулів домів повідсилали. І що вони скажуть тепер, ці гуцули, що з таким запалом горнули до нас, що стільки набідувались, нагодувались в дорозі, що скажуть вони всі, як прийдеться їм з нічим вертати, хіба з одною свідомістю, що їх не треба Україні»⁵.

3 вересня 1914 р. УСС склали присягу і тим самим стали на службу австрійській державі, під прапорами якої мали піти в бій за волю України. Того самого дня стрільці посідали у вагони і поспішно виїхали на Закарпаття, де в селах Горонда і Стрибачів проходив короткий вишкіл.

<...>

ГУЦУЛИ В УКРАЇНСЬКІЙ ГАЛИЦЬКІЙ АРМІЇ ТА В АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

<...>

О. Думін зазначає: «У способі думання, поведінці, розумінні своєї гідності, розумінні своїх прав та обов'язків почали Українські Січові Стрільці саме під впливом війни творити новий тип українця... В стрільці, як типові, вже з початком війни розвинулись всі вояцькі й національні чесноти, які він, працюючи над собою, удосконалив до зразка вояка й громадянина... Стрелець нічого не сприймав трагічно, не переймався тягарем воєнного життя, не здавався злидням, не заломлювався під вражен-

¹ Горбовий М. Гуцульщина у визвольних змаганнях. Журнал «Гуцульщина». – Торонто, 1990. – № 21. – С. 26.

² Журнал «Гуцулія». – Чикаго, 1967. – № 3. – С. 2.

³ З Гуцульщини. – Лондон, 1956. – С. 8.

⁴ Хрестоматія з гуцульщинознавства. – Косів, 2001. – С. 253.

⁵ Літопис Червоної Калини. – Львів, 1991. – № 6. – С. 19.

ням своїх хвилиних невдач, а шукав нагоди їх виправити. До всіх явищ і особистого, і колективного життя стрілецьтво підходило з гумором, що не полишав його і в найтяжчі хвилини, скріплював радість життя і творчості”¹.

Окремо варто згадати Гуцульський курінь УГА, що його організував у Коломиї уродженець Березова Вижнього Гриць Голинський. Курінь налічував 900 стрільців і прийняв перше бойове хрещення під Львовом. С. Курась пише: “Коли стежі повідомляли, що поляки щось приготують, сотні діставали резерву, яка відпочивала під фронтом і чекала на поклик. До таких частин на фронті належав кадровий Гуцульський пробоевий курінь поручника Гриця Голинського, який був літаючим курінем і дуже добре латав діри і відбивав наступи на прорваному фронті”².

До пробоевого куреня вибирали найсправніших вояків і вишколювали їх у рукопашному бою, а це вимагало вправності у володінні ручною гранатою, багнетом і ножем. Такі підрозділи перебували, звичайно, в резерві, позаду фронту, лише під час наступу їх першими посилали здобувати ворожі укріплення³. Для особливо ризикованих виправ Г. Голинський добирав хлопців, що, як леви, кидалися на ворога. Але ні одна його виправа не відбувалася без попередньо добре обдуманого плану на удачу та протизаходів в разі невдачі виправи. Якщо він помічав можливу поразку, то в такому разі він вицікував відповідної нагоди. Нападав зненацька, як кіт на мишу⁴.

А ось що писали фронтові зведення Української генеральної команди про запеклі бої під Львовом: “В останніх боях відзначилися наші хоробрі Січові Стрільці – гуцули, й жоден стріл з їх кріса не пішов намарне. Своєю холонокровністю і витривалістю на зайнятих становищах дають вони приклад неустрашимих борців. Зрештою, неможливо вичислити всі поодинокі геройські подвиги всіх частин Українського Війська, всі наші вояки, старі і молоді, знаменито розуміють і виконують свої обов’язки супроти Рідного Краю”⁵.

Гуцульський курінь 7 березня 1919 р. розпочав атаку проти поляків у районі Долинян, а потім захопив село Вовчухи, забравши при цьому в полон 250 польських жовнів. А після відпочинку 9 березня гуцули здобули залізничну станцію Родатичі. Тут у рукопашному бою декілька гуцулів було вбито і 32 поранено.

Далі бойовий шлях Гуцульського куреня Г. Голинського пролягав через Городок, Дрогобич (тут розігнали соціалістичних заколотників), Калуш, Галич, Рогатин, Підкамінь (тут курінь зазнав найбільших втрат), а потім – Поділля, де вели бої уже з більшовиками⁶.

Після відступу УГА за Збруч Гуцульський курінь брав участь разом із Діючою армією УНР у наступі на Київ проти большевиків. 7 серпня курінь здобув Жмеринку, потім Вапнярку. Опісля були бої з кіннотою Котовського за Бершадь і Гнівань.

<...>

ГУЦУЛИ В УКРАЇНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ САМООБОРОНІ Й УКРАЇНСЬКІЙ ПОВСТАНСЬКІЙ АРМІЇ

22 червня 1941 р. почалася війна між Німеччиною і СРСР. Немає найменшого сумніву, що широкі маси українського народу мали щодо цієї війни багато надій. Однак на окупованих територіях німецькі фашисти встановлювали жорстокий окупаційний режим. Арешти і розстріли набули повсюдного і масового характеру. Це лихо не минуло і Гуцульщини.

Звірства німців на окупованих ними територіях зумовили могутні хвилі руху Опору. Найбільш цілеспрямованою в боротьбі з окупантами за звільнення рідної землі аж до здобуття Української Самостійної Соборної Держави була Організація Українських Націоналістів. Саме вона формувала підпільні загони, здійснювала їх консолідацію. Це завершилося створенням 14 жовтня 1942 р. Української Повстанської Армії (УПА). Її формування зосереджувалися переважно на Волині та Поліссі, а згодом і в Галичині.

Безпосередньою причиною явного виступу українських збройних відділів у Галичині був рейд більшовицьких партизанів генерала Ковпака. Ця група з’явилася в Галичині в перших днях липня 1943 р. і направилася в Карпатські гори. Більшовицьке командування цілком слушно вважало, що Карпатські гори зі своїм передпіллям по річці Дністер є ідеальним тереном для партизанки. Опанування Карпатами також давало большевикам можливість паралізувати українську визвольну боротьбу в Галичині. Розуміння цієї небезпеки змусило керівників українського підпілля наспіх мобілізувати наявні збройні відділи та кинути їх проти партизанів Ковпака.

Тим часом німці теж зрозуміли небезпеку й зібрали значні військові сили, щоб знищити групу Ковпака. Вони оточили її в Делятинщині й у боях розгромили. Дрібним відділам Ковпака було дуже

¹ Думін О. Історія Легіону УСС // Дзвін. – Львів, 1992. – № 3-4. – С. 133.

² Журнал “Гуцульщина”. – Торонто, 1994. – № 34. – С. 4.

³ Думін О. Історія Легіону УСС // Дзвін. – Львів, 1992. – № 3-4. – С. 133.

⁴ Журнал “Гуцулія”. – Чикаго, 1969. – № 2. – С. 16.

⁵ Литвин М., Науменко К. Історія Галицького стрілецьтва. – С. 76.

⁶ Хрестоматія з гуцульщинознавства. – С. 254.

важко в гуцульських горах. Українське населення зустрічало їх із неприхованою ворожістю. Відділи ковпаківців натрапили в Чорному Лісі на вже великі сили Української Національної Самооборони (УНС), які їх оточили й розгромили. Не маючи підтримки у місцевого населення, Ковпакові не залишилося нічого іншого, як поспішно втікати на Схід. План опанування Карпат більшовицьким партизанам не вдався¹.

Варто зазначити, що боротьба УНС із червоними партизанами була куди складнішою від боротьби з німцями. Партизани – це бойовий, відважний і жорстокий противник, що знав мову і місцеві умови, а також умів чудово маскуватися. У боротьбі з цим противником українські повстанці здобували важливий досвід для майбутньої боротьби. Бої на фронтах проти червоних партизанів нагадували бої з індіанцями на так званому Дикому Заході; в них перемагали не тільки сильніші й сміливіші, але й спритніші та хитріші. Противник не рахувався з втратами, для нього “жизнь” була “копейка”².

Тим часом німці серйозно занепокоїлися і українським повстанням, і діями УНС у Галичині, тому почали планувати її ліквідацію. Від осені 1943 р. німці почали вважати деякі райони Галичини як такі, що “заражені бандами” і цілком вийшли з-під контролю німецької адміністрації. Також існували райони, що їх німці називали з “подвійним обличчям”. Вдень у них працювала німецька адміністрація, а вночі в цих районах діяли кадри УНС. По лісах вони вправлялися в стріляння і будували сховища. На дорогах здійснювали перевіз боєприпасів, переправу з’єднань з одного місця на друге, часті контроли й розвідки. Підпільна адміністрація все більше обмежувала діяльність будь-якого німецького адміністративного апарату, який суперечив інтересам місцевого населення та українського народу³.

ОУН відповідала за створення і розвиток організаційної структури в українських громадах. Основною ланкою був так званий куш, змодельований за схемою “типових” кущів, заснованих в Україні у 1943 році. Кущі виконували в громадах переважно адміністративні функції (по суті, в більшості з них кущі залишалися тіншовими органами місцевого самоуправління аж до початку 50-х років) і відповідали за поповнення новобранцями повстанських загонів.

Кожен куш мав власний загін самооборони, до складу якого входило 30–50 озброєних селян. Вони легально жили і працювали в селах, але як члени організації мали певні обов’язки: збирали розвідувальну інформацію, забезпечували охорону бункерів-складів УПА, охороняли загоони УПА під час їх зупинок у селах на відпочинок і поповнювали харчові запаси.

До їхніх функцій входило також виконання спеціальних бойових завдань (акти саботажу) та періодичне надання збройної допомоги повстанським формуванням у бою. Після виконання спеціальних завдань бійці самооборонних кущових відділів (СКВ) поверталися до звичайного життя⁴.

Улітку 1943 р. у Карпатах розпочали діяльність три відомі вишкільні бази УНС: курені “Чорні чорти”, “Гайдамаки” імені Кривоноса. Ці курені проводили основний і підстаршинський вишколи, вели бої з німцями та згодом забезпечили кадри для інших відділів УПА в Галичині.

На полонині Тарниці, в околиці села Березів Вижній і микуличинського присілка Поляниця Чемигівська, також було зорганізовано підпільний вишкільний табір. Він був добре захований та недоступний для ворога, до нього входило 500 добровольців.

Гірська лісиста місцевість і рішуча підтримка місцевого проводу ОУН, а також населення довокільних сіл, були причиною того, що підпільні вишкільні табори УНС організовувалися саме в Карпатах⁵.

Крім вишкільних баз у Карпатах, також організовували бойові відділи особливого призначення (ВОП). Один із таких відділів під командою булавного Василя Андрусика (“Різуна”) було організовано на базі одного роя у Снятинському повіті в липні 1943 року. Тоді відділ перейшов до Чорного Лісу, де поступово опанував терен та розбудовував оперативну базу⁶.

У середині серпня 1943 р. відділ УНС зі Станіславщини, що йшов на вишкіл під Чорногору, в селі Киданч на Коломийщині провів важкий чотиригодинний бій із 500 солдатами німецької армії. Наприкінці вересня чота Дмитра Гаха (курінний “Скуба”) на шляху до Коломиї без власних втрат знищила приблизно 70 гітлерівців. 5 жовтня цього ж року неподалік Космача Косівського району повстанці вишкільного табору в одному з боїв завдали німцям значних втрат. Розвідка повстанців завчасно і дуже точно виявила наміри німців. Командир куреня “Липей” наказав сотні “Козака” зайняти оборону зі сторони Космача. Від села Микуличин (присілок Поляниця) шлях ворогові довелося перекрити вишкільній сотні під командою самого “Липея”.

Першими наступ на повстанців повели німці саме від Космача. Втративши кількадесятів вояків разом із командиром батальйону, яких переслідували повстанці, німці в паніці відступили. Під час того бою друга група німців повела наступ на табір зі сторони Микуличина. Однак і їх спіткала невдача, бо сотня “Козака”, розбивши космачський батальйон, повернулася проти німців, які йшли зі сторони Микуличина. Водночас вишкільна сотня під командою “Липея”, пропустивши німців навмисно у на-

¹ Історія українського війська. – Львів, 1996. – С. 544.

² Там само. – С. 530.

³ Журнал “Гуцульщина”. – Торонто, 1993. – № 30. – С. 27.

⁴ Ткаченко С. Повстанческая армия. Тактика борьбы. – Мінськ, 2000. – С. 30.

⁵ Журнал “Гуцульщина”. – Торонто, 1993. – № 30. – С. 27.

⁶ Журнал “Гуцульщина”. – Торонто, 1991. – № 23. – С. 29.

прямку табору, зайшла із тилу і замкнула у кільці. Таким чином обидві групи німців були розбиті. Третя група, що йшла з Березова, не наважилася наступати на табір і відійшла у напрямку Космача.

Понад місяць німці не проявляли наміру нападати на табір. І аж наприкінці жовтня 1943 р. німці вирішили вдруге розправитися з повстанцями. Для цього вони повели наступ відразу із чотирьох сторін: з Космача, Березова, Микуличина та Жаб'я. Розвідка донесла, що ворог матиме десятикратну чисельну перевагу над повстанцями. Тому курінь із усім таборовим майном заздалегідь відійшов на Волову. Німці застали лише порожній табір¹.

25 лютого 1944 р. боївка УНС на присілку Безулька села Яворів Косівського району захопила німецький автомобіль із в'язнями, що їх гітлерівці намагалися перевезти із Верховини до Косова.

З початком 1944 р. командувачем 4-ї військової округи (Станіславщина, Буковина і частина Львівщини) став поручник Іван Бутковський ("Гуцул"). Основними центрами дислокації і місцями військових штабів УПА були Космач Косівського району та Голови Верховинського району. Чільними командирами були: космацьких формувань УПА – Дмитро Гах ("Скуба"), формувань УПА, що розміщувалися протягом весни, літа та осені 1944 р. на окраїні села Голови під горою Скупова, – Ю. Матвій ("Недобитий"), Дубик ("Брєвір"), Д. Білінчук ("Хмара") та ін. Проте це не означає, що лише тут зосереджувалися повстанські сили. Загони УПА, кущі самооборони, групи Служби Безпеки знаходилися по-всюду. В кожному селі діяли станиці, що представлялися як органи місцевої влади й мали в своїй структурі зв'язкових, які виконували роль поштових зв'язків в умовах підпілля.

Новостворені на Гуцульщині формування УПА пройшли перші бойові випробування впродовж весни, літа та осені 1944 року з німецькими та угорськими військами. Навесні 1944 р. після успішного бою загонів УПА у Верховині (Жаб'ю) роззброєно 300 угорських гонведів.

У березні група радянських партизанів із з'єднання Ковпака, прорвавшись на територію сіл Зелена і Дземброня, масово грабувала, а також убила молодого парубка Грималюка. Мешканці цих сіл спробували чинити опір. Його очолив відомий учасник Гуцульського повстання 1920 р. Василь Савчук "Джуфко". Однак сили були нерівними. Розгромити зграю озброєних грабіжників не вдалося, а сам організатор "Джуфко" загинув у цьому бою.

Наприкінці червня на території масиву Лустуна бійці сотні "Недобитого", що дислокувалися у Головах, провели довготривалий бій із великою групою німецьких військ. Ворожому формуванню в цьому бою було завдано великих втрат, а з боку УПА загинуло три бійці.

15 серпня на території села Красноіль упродовж дня відбуваються два бої, в яких бере участь ця сама сотня УПА під командою "Недобитого" з великими формуваннями угорських військ, які напередодні сюди зачистили та грабували населення. Маляри зазнали тут значних людських втрат і після цього більше сюди не з'являлися. Ввечері цього самого дня для ліпшого оповіщення в околицях села встановили таку систему, як "стійки", – на головних вершинах та перехрестях, звідки проглядається навколишня територія, по чергово чергували чоловіки, які мали при собі духові інструменти: переважно роги з буйволів або саморобні дерев'яні чи металеві труби, які видавали гучні звуки. Коли помічали пересування військових груп, одразу ж трубила найближча "стійка".

У 1944-1945 рр. загони УПА вже продовжують боротьбу з новим окупаційним режимом – радянським, що його почали встановлювати після вигнання німців із Західної України. Повсюдно з особливою гостротою ця боротьба велася на території Гуцульщини. На початку серпня 1944 р. між Болеховом та Надвірною відділи УПА полк радянської армії оточили і майже увесь знищили. 21 вересня на шляху між Розтокама та Великим Рожином Косівського району сотня УПА під командуванням Ю. Матвіїва ("Недобитого") провела п'ятигодинний бій проти 200 енкаведистів, у якому вбито 14, в тому числі трьох офіцерів, втопилися в Черемоші 4 і поранено 20 ворогів. 22–27 грудня по гуцульських селах рейдував відділ УПА під командуванням "Лісового". У селах Банилів та Бережниця знищено усіх "стрибків" із їхніми енкаведистськими командирами.

10 вересня 1944 р. сотня "Мороза", що оперувала на Коломийщині, влаштувала пастку-засідку на велику групу москалів, що сунули з Яблунова у гори шукати повстанців. Кількість ворожих військ була утричі більшою. Бій тривав понад три години. Енкаведисти вивозили своїх убитих підводами, а повстанці втратили лише чотирьох вояків.

¹ Журнал "Гуцульщина". – Торонто, 1995. – № 40. – С. 18